

Piotr Długosz

Uniwersytet Rzeszowski

POKOLENIE PRZEGRANYCH? KONDYCJA PSYCHOSPOŁECZNA MŁODZIEŻY W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Abstract

Generation of the defeated? Psycho-social condition of youth in East-Central Europe

The following article aims at verifying the question of psycho-social condition of youth. In the discourse on youth, theses about increasing marginalization of youth, entering adulthood being hindered and the phenomenon of psycho-wave appear. In order to verify the researched issue, survey method was used. The data was collected by means of auditorium questionnaire. The research sample was of quota character. The research sample in Poland consisted of 3479 respondents, 1289 in Ukraine and 359 in Hungary. The gathered observations refute the theses about the worsening of their psycho-social condition. Youth from all the researched countries in comparison with the generation of their parents evaluate their chances of getting a good education, a satisfying job, achieving high social status and social standing better. Higher scepticism is observed in terms of starting a family and deriving satisfaction from their lives. The researched youth are also satisfied with their lives and evaluate their future positively. The youth from post-transformational societies are of good psycho-social condition and instead of creating a problem for the society, they will constitute their vital resources.

Key words: youth, psycho-social condition, psycho-wave effect, East-Central Europe

Wprowadzenie

Refleksja nad kondycją młodzieży ma długą przeszłość. Od dawna była ona prezentowana przez pryzmat problemów przysparzanych dorosłym. Młodzież jako kłopotliwa kategoria społeczna pojawiła się wraz z wielkimi zmianami społecznymi. Powstawanie wielkich miast i zmiana organizacji pracy w rodzinach osłabiły kontrolę rodziców i lokalnych społeczności nad młodzieżą. Jak zauważył Krzysztof Koseła (1999:254) „w dużych miastach zaczęły powstawać pod koniec pierwszej połowy XIX w. bandy miejskich nomadów (*urban arabs*), bezdomnych i pozbawionych rodzin podrostków obojga płci, o których mówiono, że są jak te szczury, które podgryzają korzenie społeczeństwa”.

W dyskursie na temat młodego pokolenia utrzymuje się narracja problemowa. Podejmowane są problemy związane z uzależnieniami, przestępczością i życiem seksualnym

(Sińczuch 2008). Pojawiają się także reprezentacje młodzieży traktowanej *in extenso* jako ofiara zachodzących zmian, narażona na społeczne wykluczanie.

W XX wieku Pierre Bourdieu (2005) konstatował, że przemiany na rynku pracy i w systemie edukacyjnym w latach 60. stanowią zagrożenie dla młodzieży. Wzrost poziomu wykształcenia wśród kolejnych kohort wiekowych nie przekładał się na poprawę ich pozycji zawodowych. Te same problemy zauważał Ulrich Beck (2002), zwracając uwagę na „efekt windy”. O ile młodzież z epoki przemysłowej zyskała na zmianach i odnotowała wzrost szans życiowych („efekt windy w górę”), o tyle młodzież w społeczeństwie nowoczesnym dotknięta została negatywnymi konsekwencjami zmian („efekt windy w dół”). W głównej mierze chodziło o wzrost bezrobocia, inflację wykształcenia i wycofywanie się państwa z zabezpieczenia socjalnego.

W społeczeństwie ryzyka młodzież jest traktowana jako kategoria szczególnie zagrożona przez negatywne skutki modernizacji. Anthony Giddens (2006) pisze w *Socjologii* o młodzieży w rozdziale dotyczącym wykluczania. Według niego młodzież jest zagrożona wielowymiarowym wykluczaniem. Na ten stan rzeczy ma wpływ niestabilny rynek pracy, wycofanie się państwa z pomocy socjalnej, wykluczenie z formalnej i nieformalnej edukacji (Giddens 2006:349).

Nadejście kryzysu ekonomicznego na świecie w 2008 roku sprawiło, iż w dyskursie młodzież ponownie została sprowadzona do roli głównego przegranego w ponowoczesności. Z jeszcze większą siłą zwraca się uwagę na zmniejszanie się szans życiowych współczesnej młodzieży. Guy Standing kreśląc wielce niekorzystny obraz młodzieży w strukturze społecznej, stwierdził, że według raportu Intergenerational Foundation standard życia się pogorszył od 2008 roku i przepaść międzypokoleniowa była o 28% większa niż dekadę wcześniej – w związku z wysokim bezrobociem, rosnącymi cenami mieszkań, stagnacją płac i wyższymi kosztami studiów (Standing 2015:118).

Jednym z centralnych problemów współczesnej młodzieży staje się pułapka możliwości (*opportunity trap*). Mimo umasowienia edukacji wyższej nie wszyscy stają się jej beneficjentami. Młodzi ludzie spodziewali się, że uzyskując wyższe wykształcenie niż ich rodzice, zwiększą w ten sposób swoje szanse na rynku pracy i zyskają przewagę konkurencyjną w rywalizacji z innymi. Jednakże pogarszanie się sytuacji na rynku pracy sprawia, że pojawia się zjawisko pracy poniżej kwalifikacji bądź też za relatywnie niskie wynagrodzenie (Mikiewicz 2016: 61).

Ze względu na niekorzystne położenie na rynku pracy młodzież określono prekariatem, tj. proletariatem naznaczonym niepewnością na rynku pracy. Ich sytuacja jest frustrująca, gdyż pokolenie rodziców posiadało stałe zatrudnienie. Młodzi zawsze zaczynali pracę z prekarnych pozycji, oczekując, że będą musieli się sprawdzić i wiele nauczyć. Jednakże dzisiaj młodzież rozpoczyna prace dorywcze, które przeciągają się znacznie poza okres, w którym można by dowieść swojej zatrudnialności. Hasło elastyczności ma służyć poszerzeniu okresu próbnego, w trakcie którego firmy mogą legalnie wypłacać niższe pensje i nie zapewniać wszystkich świadczeń (Standing 2014: 149). Wydaje się, że młodzież utkwiała w prekariacie bez względu na to, co zrobi. Z jednej strony, kończy szkoły wyższe z długami, które czekają na spłatę. Widzi, że praca, na którą można

liczyć, jest dorywcza, a płace zbyt niskie, aby spłacić długi. Wykonywane zajęcia nie odpowiadają oczekiwaniom i aspiracjom młodych. Wiedzą, że ich rówieśnicy utknęli na stanowiskach, do których kompletnie nie przystają ich umiejętności. Młodzi ludzie mogą podejmować prace tymczasowe, ponieważ potrzebują środków do życia oraz na spłatę kredytu. Mogą ich także nie podejmować, gdyż mogłoby to przeszkodzić im w tworzeniu innych perspektyw zawodowych. Jeśli zaś nie przyjmą tymczasowej mało perspektywicznej pracy, mogą zostać napiętnowani jako jednostki leniwe o pasożytniczym trybie życia. Jeśli się jej nie podejmą, istnieje zagrożenie, że znajdą się w ślepej uliczce (Standing 2014: 164).

Skutki zmiany warunków pracy dotknęły młodzież. Nastąpiło jej uelastycznienie, co oznacza pracę w niepełnym wymiarze godzin (*part-time work*) i pracę czasową (*temporary work*). Pojawia się też samozatrudnienie (*self-employment*), praca na kontrakt podzielona na odcinki (*episodic contract work*), consulting oraz praca jako „wolny strzelec” (*freelancing*), w której pracownicy przechodzą z jednego krótkoterminowego kontraktu do kolejnego, bez umów długookresowych z pojedynczym pracodawcą (Barney 2008: 114–115).

Innym problemem jest spadek poziomu życia młodzieży. Brak możliwości usamodzielnienia sprawia, że coraz więcej młodych mimo dorosłego wieku mieszka nadal ze swoimi rodzicami. Według Josepha Stiglitz (2015: 84) w USA 19% mężczyzn w wieku 25–34 lata mieszka z rodzicami, a w 2005 roku było to tylko 14%. Wśród kobiet odsetek ten wzrósł z 8 do 10%. Pokolenie bumerangów (*Boomerang Generation*) musi mieszkać w domu rodzinnym lub wraca tam po studiach, bo nie stać go na niezależność (Wrzesień 2009: 156). Konsekwencją niekorzystnych zmian jest wydłużenie czasu edukacji, gdyż rosną wymagania potrzebne do wykonywania ról zawodowych. Problematyczny dla usamodzielnienia się młodych jest także współczesny rynek pracy. Bezrobocie, elastyczne warunki pracy, zatrudnienie na umowy „śmieciovne” sprawiają, że na drodze do stabilizacji stają poważne bariery. Wymienione problemy w dużej mierze wpływają na odroczenie decyzji o założeniu rodziny czy narodzinach dziecka, jak też na liczbę planowanych dzieci.

Dzisiaj czynniki makro działają niekorzystnie na osiągnięcie statusu dorosłości. Badacze obserwujący opisane powyżej problemy wprowadzili termin odnoszący się do nowej fazy życia, powstałej między młodością a dorosłością współczesnych młodych: jest nią postmłodzieńczość. W tym okresie życia zależność finansowa od rodziców łączy się z samodzielnością we wszystkich innych dziedzinach (Tillmann 2005: 178). Postmłodzieńczość jest nowym fenomenem i wydaje się zataczać coraz szersze kręgi. Jest ona uwarunkowana czynnikami ekonomicznymi, gdyż – jak wskazała Krystyna Szafraniec (2010: 17) – przejście z jednej fazy życia do drugiej jest mocno sprzęgnięte z możliwościami (kondycją systemu społecznego). Gdy są one niewielkie (niedostatek miejsc pracy, mieszkań, satysfakcjonujących dochodów, obiecujących wzorów kariery), pojawia się zagrożenie opóźnionego wchodzenia w dorosłość, co źle znoszą i młodzi, i społeczność dorosłych. Świat dorosłych jest trudno osiągalny. Jest to problem globalny i konfliktogenny. Z jednej strony młodzież była socjalizowana do konsumpcji. Z drugiej

strony wejście w rolę konsumenta jest utrudnione przez niekorzystne położenie na rynku pracy, co może wywołać frustrację i rozczarowanie.

Tabela 1. Charakterystyka młodzieży (w %)

	Polska	Ukraina	Węgry	UE
Młodzież 15–29 w populacji (2015 r.) (w %)	20	19	18	18
Młodzież mieszkająca z rodzicami (2013 r.) (w %)	76	47	80	66
Młodzież w wieku 30–34 lata z wyższym wykształceniem (w %)	43	49	34	39
Młodzież zagrożona biedą i wykluczeniem (w %)	29	–	40	28
Materialna deprywacja (w %)	13	–	31	11
NEET (w %)	18	3	17	-
Rozwody na 100 małżeństw	35	18	51	48

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: Eurostat; *Youth of Ukraine 2015*.

W tabeli 1 zostały przedstawione główne problemy związane z młodą generacją w państwach postkomunistycznych. Odsetek młodzieży między 15. a 29. rokiem życia stanowi około 1/5 populacji. W Polsce i na Węgrzech około 80% młodych ludzi zamieszkuje z rodzicami, a na Ukrainie około połowa. W pokoleniu młodzieży wysoki jest wskaźnik wyższego wykształcenia, przy czym najwyższy jest na Ukrainie i w Polsce, a znacznie niższy na Węgrzech. Zagrożenie ekskluzją społeczną jest największe na Węgrzech, w Polsce jest ono zbliżone do średniej UE. W obu krajach są podobne grupy NEET-ów. Dane z tabeli 1 pokazują też, że największe ryzyko rozwodów występuje na Węgrzech, w Polsce jest ono niższe, a na Ukrainie najniższe. Ponadto, jak podaje raport na temat społecznej sprawiedliwości, Węgry należą do państw, w których pojawia się najwyższy poziom niesprawiedliwości pokoleniowej, a Polska przynależy do państw, w których różnice między młodymi i starymi nie są tak duże (Schraad-Tischler, Schiller 2016).

Biorąc pod uwagę wszystkie wymienione cechy, należy stwierdzić, że w najtrudniejszej sytuacji znajduje się młodzież węgierska. Jest ona narażona na deprawację w większym stopniu niż młodzież w Polsce czy na Ukrainie. Ukraińska młodzież ma lepsze szanse życiowe w zakresie wykształcenia i osobistych relacji. Polska młodzież jest w najmniejszym stopniu zagrożona deprawacją i wykluczeniem.

Współczesny dyskurs na temat młodzieży ma pesymistyczny wydźwięk. Panuje przekonanie, że dzisiejsza młodzież jest pierwszym pokoleniem, które nie doścignie pozycji życiowej rodziców (Bauman 2012). Do podobnego wniosku dochodzi Manuel Castells (2008: 99), twierdząc, iż wiek globalizacji i społeczeństwa informacyjnego doprowadził do tego, że został odwrócony historyczny trend polegający na tym, że każde kolejne pokolenie miało wyższy materialny dobrobyt od swoich poprzedników. Innymi słowy, młodzież jest postrzegana jako główny przegrany globalizacji.

Pojawia się jeszcze jedno zagrożenie, o którym warto wspomnieć. Mianowicie, utrudnione wejście w dorosłość, rosnąca konkurencja i rywalizacja o kurczącą się pulę wysokich pozycji zawodowych i społecznych generuje tzw. zjawisko „psychofali”. Beck (2002:149) stwierdził, że błędnie idea ruchliwości społecznej, nierówności społeczne zostały przedefiniowane jako indywidualizacja społecznego ryzyka. W rezultacie problemy społeczne nie zostały w żaden sposób usunięte, a konwertują się w problemy psychiczne: w poczucie osobistego niespełnienia, w poczucie winy, lęki, konflikty i neurozy. W społeczeństwie ryzyka przenikającego do społeczeństw posttransformacyjnych pojawiają się podobne symptomy. Krystyna Szafraniec (2011:310) w raporcie Młodzi 2011 pisze: „przybywa nastolatków, u których stwierdza się podwyższony poziom stresu psychologicznego, częste występowanie silnego zmęczenia i wyczerpania, uczucie przygnębienia, bólów głowy. Porównanie danych aktualnych z tymi sprzed kilku lat ukazuje niepokojące zmiany – z sytuacji, gdy na te dolegliwości uskarżała się mniejszość (30–40% młodzieży), do sytuacji, gdzie mniejszość się nie uskarża. Są to poważne przesłanki, by podejrzewać narastający w Polsce efekt „psychofali” wśród młodzieży”.

Reasumując powyższe rozważania, należy stwierdzić, iż w społeczeństwie ponowoczesnym młodzież stanowi kategorię marginalną, w której coraz trudniej zmienić status na dorosłych członków społeczeństwa. Wraz z nadejściem globalizacji doszło do eskalacji negatywnych zjawisk występujących w społeczeństwie ryzyka. Niepewność i ryzyko w sferze edukacyjnej, zawodowej, pojawienie się procesów indywidualizacji sprawiają, że współczesna młodzież narażona jest na wiele napięć i dyskomfort psychiczny. Wzrost bezrobocia, uelastycznienie warunków zatrudnienia, inflacja wykształcenia, wzrost liczby rozwodów i wykluczania sprawiają, że u młodych pojawiają się lęki i neurozy. Być może za Karen Horney (2002) należałoby stwierdzić, iż mamy oto neurotyczne pokolenie będące wytworem obecnych realiów społeczno-ekonomicznych.

Metodologia badań

Prezentowana powyżej diagnoza kondycji młodzieży opiera się głównie na obserwacjach ze Stanów Zjednoczonych i krajów Europy Zachodniej. Jeśli w tamtych realiach młodzież przegrała na globalizacji, to należy się spodziewać, że w państwach postkomunistycznych, które są znacznie biedniejsze, młodzież może być narażona na jeszcze większe turbulencje. W społeczeństwach przechodzących transformację problemy młodzieży mogą być większe. Dzisiaj te społeczeństwa można nazwać posttransformacyjnymi, gdyż wyczerpały się dotychczasowe wzorce modernizacji imitacyjnej i muszą szukać własnych rozwiązań w dziedzinie gospodarki. Kryzys ekonomiczny i długoletnie zaniedbania sprawiają, że poziom bogactwa, warunki życia i szanse życiowe młodzieży są znacznie gorsze. Można się spodziewać, że w społeczeństwach posttransformacyjnych wszystkie wymienione wcześniej problemy będą się kumulować i staną się wyrazistsze. W 2013 roku widzieliśmy, jak młodzież na Ukrainie, w obawie przed zablokowaniem szans na stowarzyszenie się z Unią Europejską, zaprotestowała, doprowadzając do

krwawej rewolucji na Euromajdanie. W Polsce mieliśmy „cichą rewolucję”, która polegała na odsunięciu od władzy koalicji rządzącej oraz wywodzącego się z niej prezydenta w wyborach parlamentarnych i prezydenckich w 2015 roku.

Niewątpliwie te dwa fakty, podobnie jak wcześniejszy bunt przeciwko dyktaturom w Tunezji i Egipcie, powstanie ruchu *Oburzonych (los indignados)* w Hiszpanii, powstanie w Stanach Zjednoczonych ruchu *Occupy Wall Street* pokazują, że dochodzi do głębokiej społecznej anomii, a wśród młodych przeważają strategie buntu (Merton 2002).

Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy w tej części regionu młodzież ma świadomość ograniczenia własnych szans życiowych.

- Po pierwsze, należy zapytać, czy młodzież przyjmuje narrację dorosłych i twierdzi, że jej szanse życiowe są mniejsze niż pokolenia rodziców?
- Po drugie, czy pojawiają się symptomy anomijne i zwątpienie w realizację celów życiowych w obecnych realiach społeczno-ekonomicznych?
- Po trzecie, czy wśród młodzieży pojawiają się symptomy „psychofali”?
- Po czwarte, czy o pojawieniu się wymienionych zjawisk decyduje ułożenie w strukturze społecznej?

Operacjonalizując zaprezentowaną problematykę, sięgnięto do skal, które mają być wskaźnikami wymienionych zjawisk. Problem subiektywnej deprywacji zmierzono pięcioma twierdzeniami dotyczącymi porównania sytuacji młodzieży z warunkami życia rodziców w zakresie wykształcenia, uzyskania satysfakcjonującej pracy, zdobycia pozycji społecznej, założenia rodziny i zadowolenia z życia¹. Drugi problem został sprowadzony do pytania na temat oceny możliwości realizacji celów i dążeń życiowych². Wskaźnikiem pojawienia się zjawiska „psychofali” uczyniono zaś pytanie dotyczące zadowolenia z życia³. Umiejscowienie zaś jednostek w strukturze społecznej zmierzono zmiennymi dotyczącymi statusu społeczno-ekonomicznego oraz posiadanymi przez rodzinę pochodzenia uczniów zasobami.

Do poszukiwania odpowiedzi na wymienione pytania wykorzystano metodę sondażową, w której stosowano technikę ankiety audytoryjnej. Dobór próby miał charakter kwotowy. Starano się zachować strukturę próby ze względu na typ szkoły maturzystów. Badania zostały zrealizowane na przełomie kwietnia i maja w 2015 roku na obszarach położonych w różnych częściach państw objętych badaniem. W Polsce próba badawcza liczyła 3479 respondentów, na Ukrainie 1289, na Węgrzech 359. W Polsce badania realizowano w Zielonej Górze, Słubicach, Raciborzu, Hrubieszowie, Przemyślu, Rzeszowie, Krośnie, Ropczycach. Na Ukrainie badania były prowadzone w Drohobyczu, Użhorodzie, Charkowie, a na Węgrzech w Nyíregyháza.

¹ Treść Pytania: Czy w stosunku do pokolenia Twoich rodziców Twoje szanse na realizację wskazanych poniżej dążeń życiowych są mniejsze, takie same czy też może większe?

² Treść pytania: Ogólnie rzecz biorąc, jak oceniasz swoje szanse na realizację swoich planów życiowych?

³ Treść pytania: Gdybyś mógł(a) ocenić swoje dotychczasowe życie, to ogólnie rzecz biorąc, jesteś raczej zadowolony(a), czy też nie jesteś zadowolony(a) ze swojego życia?

Autor ma świadomość ograniczeń płynących z tego rodzaju badań. Brak reprezentatywności próby nakazuje ostrożność w formułowaniu wniosków. Jednakże zebrane obserwacje mogą posłużyć do weryfikacji podejmowanej problematyki. Szczególnie, że badana młodzież zamieszkiwała peryferie w badanych krajach.

Ocena szans życiowych w stosunku do pokolenia rodziców

Przechodząc do wyników badań, należy zaznaczyć, iż młodzież odpowiadała na pytania zamknięte. Poniżej znajduje się weryfikacja pierwszego problemu dotyczącego subiektywnego poczucia deprywacji.

Z zebranych obserwacji poczynionych wśród polskich maturzystów wynika (tabela 2), że opinie na temat szans życiowych są podzielone w zależności od konkretnego aspektu udanego życia. Młodzież uważa, że w stosunku do pokolenia rodziców uzyskała łatwiejszy dostęp do zdobycia wyższego wykształcenia. Aż 66% wskazało, że obecnie łatwiej jest zdobyć wyższe wykształcenie. Spośród ankietowanych 41% stwierdziło, że lepszy jest obecnie dostęp do satysfakcjonującej pracy. Wśród badanych 40% uważa, że obecnie młodzieży łatwiej jest zdobyć także wysoki status zawodowy i społeczny.

Tylko 14% stwierdziło, że w pokoleniu młodzieży łatwiej jest realizować ideały szczęścia rodzinnego. Również tylko 19% zauważyło, iż obecnie młodzież może łatwiej osiągnąć szczęście i radość w życiu. W obu ostatnich przypadkach większość młodzieży stwierdziła, iż szanse są identyczne jak w pokoleniu rodziców.

Tabela 2. Ocena szans życiowych – Polska (w %)

	Mniejsze	Takie same	Większe	Trudno powiedzieć
Zdobycie dobrego wykształcenia	9	20	66	5
Podjęcie satysfakcjonującej pracy	23	28	41	9
Założenie rodziny, posiadanie dzieci, szczęście rodzinne	18	61	14	8
Osiągnięcie szczęścia, radości w życiu	12	60	19	9
Zdobycie wysokiego statusu społecznego, zawodowego	13	32	40	15

Źródło: Badania własne.

Odpowiedzi ukraińskich maturzystów zaprezentowane zostały w tabeli 3. Spośród badanych 55% było przekonanych, że ma większe szanse na zdobycie wyższego wykształcenia. Podobnie 50% wypowiedziało się na temat lepszych szans na podjęcie satysfakcjonującej pracy. W tych sferach młodzież widziała swoją przewagę w stosunku do pokolenia rodziców.

Młodzież ukraińska gorzej oceniła swoje możliwości w zdobyciu wyższego statusu społecznego, zawodowego (tabela 3). Spośród badanych 42% twierdzi, że obecnie młodzież

ma pod tym względem lepiej. Zaś 37% jest zdania, że obecnie młodzi mają większe szanse na osiągnięcie szczęścia i radości w życiu. Wśród badanych maturzystów tylko 1/3 zauważyła, że młodzież ma większe szanse na założenie rodziny, posiadanie dzieci, szczęście rodzinne. Sytuacja na Ukrainie jest podobna do tej zaobserwowanej w Polsce. Maturzyści są przekonani o posiadaniu lepszych warunków w zakresie zdobycia wykształcenia i znalezienia satysfakcjonującej pracy. Gorzej zaś postrzegają swoje szanse w sferze życia osobistego.

Tabela 3. Ocena szans życiowych – Ukraina (w %)

	Mniejsze	Takie same	Większe	Trudno powiedzieć
Zdobycie dobrego wykształcenia	13	28	55	3
Podjęcie satysfakcjonującej pracy	11	34	50	5
Założenie rodziny, posiadanie dzieci, szczęście rodzinne	9	56	30	6
Osiągnięcie szczęścia, radości w życiu	9	47	37	8
Zdobycie wysokiego statusu społecznego, zawodowego	12	37	42	10

Źródło: Badania własne.

Na Węgrzech (tabela 4) struktura odpowiedzi układa się w podobny wzorzec jak w przypadku Polski i Ukrainy. Młodzi Węgrzy są najczęściej przekonani, że większe szanse życiowe mają w stosunku do swoich rodziców w zakresie zdobycia wyższego wykształcenia (53%). Podobnie jest z możliwością podjęcia satysfakcjonującej pracy (49%). Gorzej natomiast wypada ocena szans na zdobycie wysokiego statusu społecznego, zawodowego. Tylko 33% uważa, że obecnie młodzież ma większe szanse uzyskania go niż ich rodzice.

Znacznie gorzej młodzi Węgrzy oceniają natomiast swoje możliwości w zakresie założenia rodziny, posiadania dzieci i szczęścia rodzinnego. Tylko 14% stwierdziło, że młodzieży jest łatwiej osiągnąć ten cel w stosunku do pokolenia rodziców. Wśród młodych tylko 16% uznało, że ma większe szanse na osiągnięcie szczęścia, radości w życiu.

Tabela 4. Ocena szans życiowych – Węgry (w %)

	Mniejsze	Takie same	Większe	Trudno powiedzieć
Zdobycie dobrego wykształcenia	20	23	53	5
Podjęcie satysfakcjonującej pracy	11	36	49	4
Założenie rodziny, posiadanie dzieci, szczęście rodzinne	31	51	14	4
Osiągnięcie szczęścia, radości w życiu	20	60	16	4
Zdobycie wysokiego statusu społecznego, zawodowego	21	37	33	8

Źródło: Badania własne.

Reasumując zebrane obserwacje, należy stwierdzić, iż badana młodzież nie podziela stanowiska, jakoby była głównym przegrany globalizacji. Wbrew temu, co twierdzą badacze młodzieży oraz nierówności, młodzi nie odczuwają poczucia deprivacji w zakresie edukacji, położenia na rynku pracy i zajmowania pozycji społecznej, zawodowej. W każdym z badanych państw młodzież stwierdzała, że ich szanse w tych dziedzinach są większe niż ich rodziców. Ponadto należy dodać, iż poczucie deprivacji nie zależy od żadnych czynników statusowych.

Ankietowani rzadziej natomiast twierdzili, że w stosunku do pokolenia rodziców mają większe szanse na założenie rodziny, posiadanie dzieci i szczęście oraz zadowolenie w życiu. Wyniki analizy są zaskakujące dlatego, że sfera ekonomicznych warunków życia została lepiej oceniona niż relacji międzyludzkich. Być może młodzież w większym stopniu odczuwa skutki indywidualizacji i lęki kanalizują się w sferze osobistej, intymnej.

Na podstawie analiz można też zaobserwować pewne różnice między młodzieżą z badanych państw. Młodzi Polacy najwyższy poziom deprivacji odczuwają w stosunku do sfery zawodowej i rodzinnej. Na Ukrainie młodzież narzekała na problemy związane z uzyskaniem dobrej edukacji. Wśród węgierskich maturzystów zaobserwowano najwyższy poziom deprivacji, a głównym jej źródłem jest rodzina.

Ocena realizacji celów życiowych w przyszłości

Kolejny problem badawczy dotyczy optymizmu młodzieży odnoszonego do realizacji celów życiowych. W tym przypadku można mówić o optymizmie antycypacyjnym. Polega on na tym, że jednostka swoją przyszłość ocenia pozytywnie. Oceny przyszłości są ekstrapolowane na bazie aktualnej sytuacji i realiów społeczno-ekonomicznych, w jakich ona żyje.

Z rozkładu odpowiedzi (tabela 5) wynika, że młodzież w społeczeństwie posttransformacyjnym jest optymistyczna i wierzy, że uda się jej zrealizować cele i dążenia życiowe. Najwyższy poziom optymizmu zaobserwowano na Węgrzech (57%), nieco mniejszy na Ukrainie (51%), a najniższy w Polsce (46%). Ponad 1/3 badanych w każdym z krajów uznała, że ich szanse realizacji planów życiowych są średnie. O tym, że są one niskie, przekonanych było w Polsce 11%, na Ukrainie 3%, na Węgrzech 5%. Polska młodzież jest więc najbardziej sceptyczna na tle rówieśników z Ukrainy i Węgier.

Biorąc pod uwagę wyniki analiz, należy stwierdzić, iż młodzież państw posttransformacyjnych jest pozytywnie nastawiona do swojej przyszłości. Mimo sygnalizowanych wcześniej problemów na drodze do dorosłości, niewielu respondentów zdaje się zwracać na nie uwagę. Być może tak głęboka wiara w dobrą przyszłość jest wynikiem wieku młodzieńczego, w którym człowiekowi wydaje się, że wszystko jest możliwe.

Tabela 5. Ocena realizacji celów i dążeń życiowych w przyszłości (w %)

	Polska	Ukraina	Węgry
Są bardzo duże	10	12	14
Są duże	36	39	43
Są średnie	36	38	30
Są małe	6	2	2
Są bardzo małe	5	1	3
Trudno powiedzieć	7	8	8
Razem	100	100	100

Źródło: Badania własne.

Drugim elementem analiz jest sprawdzenie wpływu społecznego ułożenia na optymizm antycypacyjny. Do tego celu zastosowano analizę korelacyjną.

Wśród polskiej młodzieży zaobserwowano niewielką pozytywną korelację między optymizmem antycypacyjnym a oceną materialnych warunków życia ($r=0,115$). Na Ukrainie ocena realizacji celów było skorelowana z oceną materialnych warunków życia ($r=0,161$) oraz indeksem wyposażenia w dobra powszechnego użytku ($r=0,143$). Na Węgrzech było znacznie więcej korelatów istotnych statystycznie. Optymizm antycypacyjny był skorelowany z oceną materialnych warunków życia ($r=0,116$), indeksem wyposażenia w dobra powszechnego użytku ($r=0,135$), liczbą książek w domowej bibliotece ($r=0,162$), średnimi ocenami ($r=0,135$), wykształceniem matki ($r=0,118$).

Wyniki analizy korelacyjnej wskazują, że we wszystkich badanych krajach młodzież o wyższym statusie ekonomicznym lepiej ocenia swoją przyszłość. Z kolei węgierska młodzież dodatkowo uzależnia ocenę przyszłości od kapitału kulturowego i edukacyjnego. Młodzi wyposażeni w zasoby częściej wierzą, że uda się im osiągnąć zamierzone cele. Być może jest tak, że wyższe zasoby wzmacniają wiarę w realizację planów życiowych.

Zadowolenie z życia

Do omówienia pozostała jeszcze kwestia zadowolenia z życia u młodzieży. Z dotychczasowych analiz płyną wnioski zgoła odmienne od ustaleń badaczy. Młodzież nie ma ani poczucia deprivacji w stosunku do pokolenia swoich rodziców, ani też nie uważa, że stanęła pod ścianą i nie ma szans na realizację celów życiowych. W związku z tym należy zakładać, że hipoteza „psychofali” również zostanie sfalsyfikowana.

Zebrane dane pokazują, że młodzież w trzech badanych krajach jest zadowolona z życia. Na podstawie odpowiedzi „zdecydowanie zadowolony(a)” plus „raczej zadowolony(a)” należy stwierdzić, że najwięcej zadowolonych z życia maturzystów było na Węgrzech (84%) i na Ukrainie (82%). Nieco niższy wskaźnik uzyskano w Polsce – 77%. Z jednej strony dane wskazują, że młodzież w zdecydowanej większości jest szczęśliwa

i usatysfakcjonowana swym dotychczasowym życiem. Z drugiej strony potwierdziły się wyniki analiz dotyczące optymizmu antycypacyjnego. Uzyskano identyczną hierarchię zadowolenia, w której pierwsze miejsce zajmują Węgrzy, a ostatnie Polacy. Różnice te nie są duże, jednak tendencja jest wyraźna.

Interesujące są odpowiedzi młodych Ukraińców. Mimo toczącego się konfliktu w Donbasie ich dobrostan psychiczny się nie obniżył. Kiedy uwzględnimy respondentów ze wschodniej i zachodniej Ukrainy, to różnice w poziomie szczęścia są niewielkie. W Drohobyczu zadowolonych z życia było 84%, w Użhorodzie 83%, a w Charkowie 79%. Z kolei z badań nad młodzieżą ukraińską wynika, że głównym przedmiotem trosk było zagrożenie wojną i terroryzmem (56%). Respondentom zmartwień przysparzała zła sytuacja ekonomiczna i inflacja (52%), korupcja (47%), przestępczość i źle funkcjonujący wymiar sprawiedliwości (33%) (*Youth of Ukraine* 2015: 57). Wymienione problemy od lat trapią ukraińskie społeczeństwo. Wydaje się też, że reakcje na konflikt militarny w Donbasie są widoczne na głębszym poziomie. Analiza celów życiowych w latach 2012–2015 wśród młodzieży w Drohobyczu pokazała radykalny wzrost postaw eskapistycznych i hedonistycznych (Długosz 2016). W ten sposób mogą się przejawiać reakcje obronne przed traumą konfliktu.

Tabela 6. Ocena realizacji celów i dążeń życiowych w przyszłości (w %)

	Polska	Ukraina	Węgry
Zdecydowanie zadowolony(a)	21	28	25
Raczej zadowolony(a)	56	54	59
Raczej niezadowolony(a)	11	11	9
Zdecydowanie niezadowolony(a)	3	2	5
Nie wiem, ciężko ocenić	9	5	2
Razem	100	100	100

Źródło: Badania własne.

Wyniki analizy korelacyjnej dla polskiej młodzieży wskazują, że poziom zadowolenia z życia był związany z sytuacją materialną oraz optymizmem antycypacyjnym. Wśród młodzieży ukraińskiej poza wpływem wymienionych czynników zaobserwowano jeszcze występowanie religijności. Zaś na Węgrzech, podobnie jak w przypadku optymizmu antycypacyjnego, dodatkowo pojawił się jeszcze związek z kapitałem kulturowym, szkolnym i statusem społecznym matki. Analogicznie jak we wcześniejszym przypadku, poziom zadowolenia wśród młodzieży węgierskiej rośnie wraz z posiadanymi zasobami, kapitałami. Tym samym szczęście wśród młodzieży węgierskiej jest najbardziej stratyfikowane, w Polsce i na Ukrainie wpływ na nie ma kondycja ekonomiczna rodziny pochodzenia.

Tabela 7. Korelaty zadowolenia z życia

Zmienne	Polska	Ukraina	Węgry
Optymizm antycypacyjny	0,227	0,229	0,223
Ocena sytuacji materialnej	0,173	0,224	0,301
Indeks AGD	0,113	0,106	0,142
Religijność	-	0,136	0,116
Liczba książek	-	-	0,188
Osiągnięcia szkolne	-	-	0,231
Wykształcenie matki	-	-	0,125
Pozycja zawodowa matki	-	-	0,126

Źródło: Badania własne.

Zakończenie

Wyniki analiz wywołać mogą zaskoczenie. Przeczą one głównym tezom stawianym przez badaczy. Wbrew bowiem ich ustaleniom, młodzież ma się dobrze, a przynajmniej na taki stan rzeczy wskazują wyniki uzyskane w omawianych badaniach.

W państwach posttransformacyjnych maturzyści uważali, że mają większe szanse życiowe niż pokolenie ich rodziców. Wśród maturzystów panowało przekonanie na temat większych możliwości w uzyskaniu dobrego wykształcenia, podjęcia satysfakcjonującej pracy, zdobycia wysokiego statusu społecznego, zawodowego. Oznacza to, że sfera edukacyjno-zawodowa została oceniona pozytywnie. Zaskakujące za to było zaobserwowanie sceptycyzmu młodych w stosunku do możliwości związanych z założeniem rodziny, posiadania dzieci, szczęścia rodzinnego oraz osiągnięcia szczęścia i zadowolenia z życia. Wydaje się, że młodzieży łatwiej się zaadaptować do przemian społeczno-ekonomicznych niż przemian kulturowych. Wzrost niepewności w sferze rodzinno-osobistej może być związany z pojawieniem się procesów indywidualizacji. Jednostka sama tworzy swoją biografię, jest sama zdana na siebie. W warunkach rozpadu tradycyjnych struktur, wzrostu liczby rozwodów, atrofii więzi społecznych, rosnącej niepewności i ryzyka współczesnej młodzieży nie jest łatwiej niż pokoleniu rodziców realizować te cele. Szczególnie na Węgrzech młodzież wątpiła w szanse ułożenia sobie życia rodzinnego. Tam też występował najwyższy wskaźnik rozwodów, co mogło mieć wpływ na postawy badanej młodzieży. Młodzi z Polski martwią się głównie zdobyciem satysfakcjonującej pracy, a ukraińscy wykazują w tym względzie najmniejsze obawy.

Z danych wynika, że młodzież nie postrzega siebie w kategoriach przegranego pokolenia. Jednak w innych badaniach odnaleźć można dane, świadczące o tym, iż młodzi mogą mieć świadomość pogarszających się szans. W badaniach młodzieży prowadzonych od kilku lat przez CBOS pojawiało się pytanie na temat straconego pokolenia. W 2008 roku 75% młodzieży wybrało odpowiedź mówiącą, że są pokoleniem, które stoi przed szansą na życie lepsze, niż mieli ich rodzice. W 2013 roku odpowiedź tę wskazało już mniej, bo

52%. Z kolei odpowiedź: jesteśmy kolejnym „straconym pokoleniem” w 2008 roku wybrało 11%, a w 2013 roku już 23% (*Młodzież 2013* 2014:106). Zatem dane zebrane wśród polskiej młodzieży wskazują na pogorszenie się ocen na temat szans życiowych młodego pokolenia.

Pozostaje jeszcze pytanie, kto ma rację i mówi prawdę o kondycji młodej generacji, dorośli czy młodzi? Czyżby wyglądało na to, że młodzież posiada fałszywą świadomość, bo nie jest w stanie rozpoznać rzeczywistych zagrożeń, czy też dorośli przesadzają w stawianiu apokaliptycznych wizji przyszłości dzisiejszej młodzieży, licząc na obudzenie rewolucyjnych nastrojów i wykorzystanie ich do swoich partykularnych politycznych celów. A może prawda, jak zazwyczaj, leży gdzieś pośrodku? Młodzi ludzie pełni są optymizmu wobec własnej przyszłości i jest to cecha konstytutywna młodej generacji, dorośli zaś z właściwym im dystansem, wiedzą, doświadczeniem tworzą wizerunek bardziej realistyczny?

Zdziwienie budzi także fakt, że wśród młodzieży nie zanotowano symptomów „psychofali”. Z pojawiających się przesłanek, które nawiązują do negatywnych skutków modernizacji w sferze relacji międzyludzkich, wynikało, że kondycja psychiczna młodzieży będzie nienajlepsza. Jednakże zebrane obserwacje pokazały, że jest wręcz odwrotnie. Młodzież jest pełna optymizmu i wiary w swoje możliwości. Nie przypomina ona kogoś, kto jest pogrążony w depresji i obawia się przyszłości, a na informacje o pojawiających się zmianach wykazuje reakcje ucieczkowe. Młodzież w świetle tych badań wierzy, że uda się jej osiągnąć zamierzone cele, a są nimi założenie rodziny, zdobycie pracy, przyjaciół i życie w dostatku. Młodzież jest też szczęśliwa i zadowolona z życia. Owszem, optymizm jest skorelowany z sytuacją materialną, a na Węgrzech z posiadanymi zasobami kulturowymi i edukacyjnymi. Niemniej jednak niemal 80% młodych posiada kapitał, jakim jest dobrostan psychologiczny. Można by rzec, że to państwa dysponują tym zasobem, który może być wykorzystany do dalszych procesów transformacyjnych w badanych krajach (Mannheim 2011).

Inną drogą interpretacji zebranych wyników może być stwierdzenie występowania maskowania przez młodych swych prawdziwych obaw, gdyż, jak pisze Szafraniec (2011:310): „fakt, że pokaźna część spośród nich ciągle wierzy w siebie i w przychylną przyszłość, napawa optymizmem, choć nie można wykluczyć, że to tylko pozór będący wyrazem racjonalizacji tego, w czym trudno znaleźć pozytywne strony. W rzeczywistości może być tak, że zainscenizowana prywatyzacja życia, oszczędzająca systemowi społecznemu wielu otwartych konfliktów i napięć, odkłada się w psychice (mimo deklaracji, że jest OK, że dam radę), by ujawnić się z wiekiem jako problem psychiczny, zachowanie ryzykowne lub jako społeczne niezadowolenie”. Oznaczałoby to, że zebrane odpowiedzi mogą być artefaktami, wytworzonymi przez współczesne matryce kulturowe. A młodzież nie tyle opisuje własną kondycję, ile stanowi ofiarę przemocy symbolicznej współczesnej kultury. Wnioski te zmieniają diametralnie perspektywę interpretacyjną.

Za Helmutem Schelsky'm (1963) można postawić pytanie: „Co młodzież oznacza dla społeczeństwa?”. W świetle pierwszej interpretacji młodzież będzie główną siłą napędową zmian. Jeśli druga interpretacja jest bliższa prawdy, to młodzież będzie stanowiła poważny problem i zagrożenie dla systemu, z którym trzeba będzie sobie poradzić za pomocą instytucji pomocowych. Nie należy zapominać, że ten pesymistyczny

wariant oznacza pograżenie się społeczeństwa w anomii i entropię tkanki społecznej. Niewątpliwie omawiana problematyka zasługuje na pogłębione studia i wyjaśnienia w kolejnych badaniach.

Bibliografia

- Barney D. (2008). *Spółeczeństwo sieci*. Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Bauman Z. (2012). *To nie jest dziennik*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Beck U. (2002). *Spółeczeństwo ryzyka*. Scholar, Warszawa.
- Bourdieu P. (2005). *Dystynkcja. Spółeczna krytyka władzy sądzienia*. Scholar, Warszawa.
- Castells M. (2008). *Siła tożsamości*. PWN, Warszawa.
- Długosz P. (2016). *Strategie życiowe młodzieży pogranicza polsko-ukraińskiego*. Nomos, Kraków.
- Eurostat*, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (dostęp: 13.01.2017).
- Giddens A. (2006), *Socjologia*. PWN, Warszawa.
- Horney K. (2002). *Neurotyczna osobowość naszych czasów*. Rebis, Poznań.
- Koseła K. (1999). *Młodzież. Encyklopedia socjologii*. Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Mannheim K. (2011). *Problem młodzieży w nowoczesnym społeczeństwie*, w: K. Szafraniec (red.), *Młodzież jako problem i jako wyzwanie ponowoczesności*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń: 11–31.
- Merton R.K. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. PWN, Warszawa.
- Mikiewicz P. (2016). *Socjologia edukacji*. PWN, Warszawa.
- Młodzież 2013* (2014). CBOS, Warszawa.
- Schelsky H. (1963). *Die skeptische Generation. Eine Soziologie der Jugend*. Eugen Diederichs-Verlag, Düsseldorf und Köln.
- Schraad-Tischler D., Schiller Ch. (2016). *Social Justice in the EU–Index Report 2016*. Matthiesen Druck, Bielefeld.
- Sińczuch M. (2008). *Ustanawianie wiedzy o młodzieży. Metanarracje w europejskiej socjologii młodzieży*, w: K. Szafraniec (red.), *Młodość i oświata za burtą przemian*. Adam Marszałek, Toruń: 79–88.
- Standing G. (2014), *Prekariat*. PWN, Warszawa.
- Standing G. (2015). *Karta prekariatu*. PWN, Warszawa.
- Stiglitz J.E. (2015). *Cena nierówności*. Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Szafraniec K. (2010). *Młode pokolenie a nowy ustrój*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Szafraniec K. (2011). *Młodzież 2011*. KPRM, Warszawa.
- Tillmann K.J. (2005). *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*. PWN, Warszawa.
- Youth of Ukraine 2015*, https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/Molod_Ukraine_2015_EN.pdf (dostęp: 05.01.2016).
- Wrzesień W. (2009). *Europejscy poszukiwacze*. PWN, Warszawa.